

figyelésekre, a kutatóknak a helyszínen szerzett benyomásaira, a diákok megkérdezésére épített értékelés, mely a kötet megjelenése után került hangsúlyosabban az értékelési szakemberek érdeklődésének homlokterébe. A statisztikailag reprezentatív mintákon végzett „nagy felméréseket”, amelyek leginkább számokká redukálva jellemzik az oktatás hatékonyságát, e másfajta értékelés hasznosan kiegészítheti, elmélyítheti és az okokat jobban feltárhatja, más aspektusból is látathatja.

(P. Broadfoot, R. Murphy and H. Torrance (eds): *Changing Educational Assessment*. Routledge, London, 1990.)

Tompá Klára

A JAPÁN VIZSGAPOKOK ELŐTÖRTÉNETE

Ma már közhelynek számít, hogy a japán gazdasági „csoda” egyik titka az oktatási rendszerben rejlik. Ugyancsak sok szó esik arról az embertelen mechanizmusról, amely évről évre diákok millióit hajszolja keresztül egy irtalmat nem ismerő vizsgarendszeren, s a sajtó évről-évre tudósít e verseny áldozatainak emelkedő számáról.

Az talán kevésbé közismert, hogy ez a jelenség korántsem új keletű, s hogy kialakulásában a teljesítményelvű modern nyugati civilizáció szerepe talán jelentősebb volt, mint a verseny-vizsga „fetalalójának” számító Kína közvetlen hatása.

Ikuo Amano történész, szociológus a Tokiói Egyetem Neveléstudományi Karának tanára. *Oktatás és vizsga a modernkori Japánban* című 200 oldalas monográfiájában a mai japán vizsgarendszer előzményeit elemzi. A számos hasonló témájú könyv szerzője ebben a munkájában a Meidzsi-korszak (1867–1912) kezdete és a 20. század első két évtizede közti időszak fejleményeit tárgyalja. Forrásai zömmel a japán iskolarendszert elemző nyugati és japán szerzők, korabeli kormányzati dokumentumok, de emellett bőven merít – és idéz – híres művészek visszaemlékezéseiből is. A könyv alapvető erénye nem annyira a felvetett gondolatok eredetisége, mint inkább az európai olvasók számára kevésbé ismert tényanyag részletekben gazdag, korrekt és olvasmányos bemutatása.

Japán már a 8. században adaptálta a Kínában kialakult vizsgarendszert, amely a kormányzat működtetésére legalkalmasabb emberek kiválasztására szolgált, de ez a rendszer fennállásának 300 éve alatt a szoros kulturális kapcsolatok ellenére sem tudott igazán mély gyökeret eresztetni. Pedig a kínai versenyvizsga-rendszer híre a 16. században Európába is eljutott, de itt is csak jóval később, főként a jezsuita iskolák közvetítésével honosodott meg az iskolán belüli versengés szelleme. Az európai és a kínai vizsga közötti különbségek legalább annyira jellemzők mint a hasonlósá-

gok. A kínaiak csak a hivatalnoki kar kiválasztására használták ezt az eszközt, s a vizsgarendszer – nem lévén Kínában európai értelemben vett iskolarendszer – nem kapcsolódott össze az iskolával. Az európaiak viszont amellett, hogy az egyetemi vizsgát alapvetően minősítő eljárásként alkalmazták, s ennek nem volt része a versengés, kiterjesztették a vizsgarendszer érvényességét, s bizonyos foglalkozások gyakorlását is előírt vizsgákhoz kötötték. További különbség, hogy az ázsiai vizsgarendszer inkább az írásbeliségen, az európai – az egyetemi hagyományokhoz kötődően – inkább a szóbeliségen alapult.

Japán csak a 19. század utolsó harmadára vált igazán nyitottá a vizsgarendszer befogadására. A Meidzsi-korszak modernizációs programja elsősorban a nyugati minták követését jelentette. A gyorsított modernizáció irányítói számára Poroszország – a „legkonfuciánusabb” európai ország – volt az erős állam mintaképe, ahol Nagy Frigyes, hogy megtörje az arisztokrácia befolyását, az államhivatalnoki állások elnyerését vizsgához – és egy állami egyetemi kurzus elvégzéséhez – kötötte.

A versenyszellem elterjedése egyébként mindenütt a világon – brit földön éppen úgy, mint az USA-ban vagy Franciaországban – korlátokba ütközött. A japán kultúrában meghatározó szerepet játszó konfucianizmus tanulással kapcsolatos felfogása – az erényre nevelés és az egyén morális fejlődésének kitüntetett szerepe – állt szemben a személyes előmenetel és a tanulótársak legyőzésének mindeinek fölül helyezésével. Szintén a kulturális hagyományokban gyökerezett az ázsiai országok egy részében sokáig elterjedt gyakorlat, hogy a verseny hatásainak ellensúlyozására a felsőbb iskolák férőhelyeit sorsolás útján osztották el. A versenyszellem elterjedése alapvető fordulatot hozott egy olyan kultúrában, amely a társadalmi rendet és egyensúlyt a konfliktusok szabályozása helyett sokkal inkább a konfliktusok kerülésére alapozta. A kulturális hagyomány mellett a szigorú osztályrendszer – a feudális arisztokrácia nehezen kikezdehető befolyása – is sokáig korlátozta, hogy a magas hivatalokat versenyben bizonyított képességek alapján ítéljék oda.

Amint azonban az ország a gyorsított modernizálás útjára lépett, példátlan buzgalommal láttak hozzá a nyugati módszerek adaptálásához. Ez a buzgalom sok túlzáshoz is vezetett (ezek egyike volt az angol hivatalos nyelvvé tételére vonatkozó javaslat). A háromszintű iskolarendszer és egyes foglalkozások szakmai vizsgához kötése ugyancsak a nyugati civilizációból importált eleme volt a modernizációnak. A vizsgarendszert a Meidzsi-korszak kezdetétől – nem utolsósorban egy befolyásos amerikai kormányzati tanácsadó ösztönzésére – szélsőségesen lecsupaszított és idealizált formájában alkalmazták. A szerző szerint Japán fejlesztette ki a legteljesebb mértékben az oktatási lehetőségek – és ennek révén a társadalmi mobilitási esélyek – versenyszerű elosztását, amelyhez a hivatalok elosztásának legmeritokratiku-

sabb rendszere társult. A japán társadalom és az iskolarendszer kapcsolatát jellemző két kulcsfogalom a versenyvizsga és a bizonyítványok mindenhatósága.

Az 1880-as évek közepéig Japánnak lényegében nem volt egységes alapelveken nyugvó iskolarendszere. Rövid időn belül azonban az európai mintára viszonylag gyorsan kiépülő iskolarendszer vált a társadalmi esélyek elosztásának szponzori intézményévé. A modernizáció kezdeti időszakában a társadalmi felemelkedés kitüntetett csatornája az iskola volt, s az egyetemi bizonyítvány vált a feltörekvés útjelvényévé.

Az oktatás a feudális hierarchia lebontásában is kitüntetett szerepet játszott, s a társadalmi struktúra éppen az iskolarendszer révén vált képlekenyebbé. A legtehetősebb családok gyerekei sem nyertek felvételt a felsőbb szintű iskolákba, ha nem teljesítették a felvételi vizsgaszintet.

Az iskolarendszer kiépülése, középpontban a bizonyítványokkal, megalapozta a kormányhivatalnoki állások betöltését szabályozó vizsgarendszert is. Ezzel világossá vált a karrier fő útvonala – a legmagasabb presztízsű hivatalokhoz az út a császári egyetemeken keresztül vezetett. 1887-ben a kormány a leendő közhivatalnokok kiválogatása céljából felállított egy rendszert, amelyben az iskolában szerzett bizonyítvány és egy speciális közszolgálati vizsgán elért pontszám alapján lehetett elnyerni a közhivatalokat. A császári egyetemen szerzett bizonyítvány a vizsgán szerzett pontoknál is többet nyomott a latba, és kivételezett helyzetet biztosított a későbbi előmenetel szempontjából.

Ugyanez érvényes volt egyes foglalkozások esetében is (jogászok, orvosok, tanárok).

Az ok: az iskolarendszer egyes intézményei az egységesítést követően is igen egyenlőtlen színvonalú képzést biztosítottak. A kormányzat ugyanis, bár tisztában volt az oktatás kulcsszerepével, nem szívesen áldozott az iskolarendszerre. A hangsúly a kötelező oktatásra került – aminek eredményeként már 1902-ben a megfelelő korú gyerekek 90%-a járt iskolába. Az állami támogatás korlátozott mértékű és meglehetősen szelektív volt. A meghatározó szempont az oktatási intézmény modernizációjában játszott szerepe lett. Ennek következtében az elvileg azonos szintű intézmények között merev presztízs-rangsor jött létre: az élen a császári egyetemek álltak, ezt követték az államilag működtetett más egyetemek, s a sor végén a magánintézményeket találjuk.

A háborút követő legfontosabb változás az volt, hogy a korábban csak egy szűk eliten belül folyó versengést felváltotta a tömegméretű verseny. 1945-ben 48 – köztük 7

császári – egyetem működött, 1950-ben 201, 1980-ban 446 volt a 4 éves egyetemek száma. Mivel azonban az oktatási intézmények rétegzettsége alapvetően változatlan maradt, a verseny élessége továbbra sem enyhült.

A vizsgarendszeren belül a Japán iskolázást leginkább jellemző vizsgatípus a felvételi vizsga. Minden közép- és felsőfokú oktatási intézménynek megvan a maga saját vizsgálója. Mivel a karrieresélyek a legrangosabb egyetemekre bejutás alkalmával dőlnek el, igen korán létrejött a felvételire előkészítő „magoló-iskolák” kiterjedt hálózata, amely lényegében a mai vizsgaipar közvetlen előzménye.

Már a múlt század legutolsó évtizedében nyilvánosan kárhoztatják a kiélezett versengést, felemlítve annak hátrányos következményeit, s az alsó fokú képzésben hamarosan eltörlik a vizsgákat. A parlament alsó házában 1907-ben szónokian eszetelik a felvétel vizsgák pusztító hatását, de a versengés a háborút követő évektől, ha lehet, még ádázabbá válik.

A hatvanas években vált elterjedté Japánban az „iskolai bizonyítványok társadalma” kifejezés, noha már a század 20-as éveiben is az jellemző vonása volt a japán társadalomnak, hogy egy személy státuszát és presztízsét szinte kizárólagosan iskolai pályafutása határozta meg.

A versengés és a vizsgaszellem a társadalom egésze számára attól kezdve vált meghatározóvá, amikor a magánszektorban, a féhérgallérosok alkalmazásában is ez az elv kezdett érvényesülni.

Az európai gyakorlattól eltérően a japán magánvállalatok már a század elején is szívesen alkalmazták az egyetemről kikerülőket, s a jó hírű intézményekben szerzett diplomát külön is honorálták (az előléptetés gyorsaságával és az átlagosnál magasabb fizetéssel). Egy 1930-as adatfelvétel szerint a közép- és felső szintű vállalati vezetők 72%-a és a műszaki vezetők 57%-a felsőfokú diplomával rendelkezett. Hogy mi történt a század húszas éveit követően, annak részletes feldolgozása a szerző következő munkájának témája lesz. A könyv olvasóinak azonban nem kell addig várniuk a lehetséges tanulságok levonásával. A megkészt fejlődés, a gyorsított modernizáció és az iskolarendszer összefüggésének egzotikus részletekben is gazdag rajzát kapják a könyvben, amely egy nyugatról importált – alapvetően kínai – intézmény sajátos módon zajló adaptálását, s e fejlemény okait tárja fel.

(*Ikuo Amano: Education and Examination in Modern Japan. University of Tokyo Press, 1990.*)

Tót Éva